

הבריחה מקנזס

בספרו החדש, ד"ר יובל ריבלין מנתח את גל ההגירה של ענקי הקולנוע של רפובליקת וויימאר להוליווד בשנות ה-30. במולדתם הם השאירו מורשת אמנותית שעסקה בכישוף התודעה ובהפנוט ההמונים, וכשהגיעו לאמריקה היה להם ולהגירה שלהם תפקיד מכריע בעיצוב השפה הקולנועית של הוליווד

אמנון לורד

במטרה לערוך לינץ'. 1939! ההמון שועט לתוך בית כלא, מכלה את זעמו ביחיד, כי מישוהו שיחק לו במוח. זה מור טיב חוזה, ההבנה שקל מאוד להסית את דעתו של ההמון. לפעמים זו העיתונות, לפעמים אלה דוברים כריזמטיים. כמה קל לייצר הלך רוח קולקטיבי שמחפש את השעיר לעזאזל. את התופעות האלה היוצרים המהגרים ראו במציאות. זה לא מקרה שג'ורג' אורוול כתב את '1984' בשוליים של התרבות הזאת."

ארון הסרטים היהודי

בספרו "מברלין להוליווד: הגירה ומהגרים יהודים-גרמנים בתעשיית הקולנוע האמריקאית 1933-1942" (הוצאת מאגנס), יובל ריבלין פורץ את שדה הראייה למחוזות לא מוכרים. את הדימויים והנרטיבים המפיצ לציטטים הביאו יוצרי הגל הראשון של פליטי ויימאר בשנות ה-20 ופליטי הנאציון בשנות ה-30. והם לא עשו סרטים כמו הענקים הידועים ארנסט לוביטש, בילי וויילר, מייקל קורטז או דאגלס סירק. הם עשו בעיקר סרטי אימים, שכללו סריום, רצח כפייתי סדרתי וגופות מוחבאות בקיר - אבל גם סרטים ביוגרפיים, על דמויות מופת של מרענים וסופרים אנשי מוסר.

"באהבה מטורפת" (1935), הדימוי המרכזי הוא דמות השעורה, שהיא כמו הולוגרמה, או מישהו שכבר מת. לי זה העלה באסוציאציה את "אש הולכת איתי" של דיוויד לינץ', ואת "טוויין פיקס".

"מעניין. בעיקר 'קטיפה כחולה' (1986), אולי זאת אומי רת, פרוור אמריקני הלבן - ופתאום יש איזו אווון כרותה שמוצאים בעשב, וכל הריקבון צץ החוצה."

בטח יש עוד כאלה - דיוויד קרוונברג, למשל. האם אתה רואה המשכויות, או משהו שמהדהד את זה? "התקופה שמתוארת בספר זו התקופה שבה נוצרה השפה ההוליוודית, נוצר הקאנון. כשאתה מפרק את הקאנון, פתאום אתה שם לב כמה מהמוסכמות שקיימות עד היום נוצרו בתקופה הזאת והוחדרו למעשה על ידי מהגרים בכל מיני ז'אנרים. לגבי היום, אני אגיד לך איפה אני רואה את זה: יורגוס לנתימוס הוא גם מהגה. הוא קטף אוסקר על 'מסכנים שכאלה', סרט שאני תיעבתי. גם אמה סטון לקחה אוסקר על המשחק שם. 11 מועמדויות בסך הכל. ב'מסכנים שכאלה' אתה ממש רואה את המסורת של הקולנוע הוויימארי. הוא מוכיר את 'פרנקנשטיין'. אבל כיום הוליווד היא ספילברג. צריך לבוא במאי יווני כדי לעשות את הדבר הזה - האימה מכל מה שבא מבחור, הגוף שצריך להתגונן מפניו. המסורת שספילברג מייצג ניגפת בפני דור חדש של צעירים."

ברור שהנושא בסרטים הוא מהגרים כשהיוצרים עצמם הם מהגרים. מה הדליק אותך מלבתיחלה בתי-חוב הזה?

"אני תמיד חושב על המשפט הזה של קפקא, שמספר איך הוא יוצא לכיכר העיר העתיקה (בפראג), עושה ככה עם הידיים", ריבלין מותח את אצבעות כף ידו כדי להראות את המרחק בין האגודל לאצבע, "ואומר: כל החיים שלי עברו מפה עד פה. אף פעם לא זזתי מהרדיוס שלי... אני לא יכול להגיד אותו הדבר על עצמי, אבל בסך הכל

המצב כיום הוא כזה שלפעמים, יציאתו של ספר על קולנוע היא אירוע מושך וחשוב יותר מסרט חדש. מייד לאחר שהתיישב בקפה התיאטרון בירושלים, חוקר הקולנוע ד"ר יובל ריבלין אמר משהו שנוגע לרקע של גל המהגרים מברלין של רפובליקת ויימאר להוליווד, והוא גם מחבר איזו ראייה היסטורית שרלוונטית גם לימינו. שאלתי אותו אם הוא מוצא איזה יוצר או יוצרים קולנועיים שמתכתבים בדור הנוכחי, או ב-30 השנים האחרונות, עם אותו קר לנזע מטורף של שנות ה-20 בגרמניה ושל שנות ה-30 בהוליווד. לפני שחיבר בין התקופות, הוא הזכיר את הסרט שפותח את עידן האקספרסיוניזם הגרמני, שבישר את העידן הנאצי.

"הקבינט של ד"ר קליגרי" הוא הסרט הראשון שמתאר דיסוננס בין המציאות הממשית לבין הקריאה האשלייתית שלה, הוא פתח. "ביים אותו רוברט וינה ב-1920. אבל ההמשך היה ב-1921, עם 'ד"ר מבוזה המהמר' של פריץ לאנג, אחד הבולטים ביותר בגל היוצרים הקולנועיים שנדרו מגרמניה לאמריקה. מבוזה הוא מהפנט, יש לו כוח לשבש תודעה קולקטיבית. לאנג חוזר לדמות הזאת שוב ושוב. ב-1932 הוא יצר את 'צוואתו של ד"ר מבוזה'. מה שמעניין שהוא חוזר אליו לא רק בשנות ה-20 וה-30 בגרמניה, אלא גם בארה"ב ב-1960 ('אלף העיניים של ד"ר מבוזה'; א"ל). כל הסרטים האלה מתארים חברה שנשלטת בידי דמויות כריזמטיות שמשחקות לה במוח. אפשר לגרום להמון לפסיכוזה קולקטיבית."

יש המון שאין לו מנהיג מוביל, לא במודל שאנחנו מדברים עליו, אבל ההמון הזה נמצא תחת האוהל הדיגיטלי והוא סובל מאותם סימפיזומים, ואפילו גורעים יותר. "בסוף השבוע האחרון ראיתי סרט, אולי שמעת עליו - 'אוק' להומה קיד', עם ג'יימס קאגני. כשאתה רואה את הסרטים האלה אתה רואה למה קאגני נחשב כל כך. העיקר שם זה כמה קל להסית המון

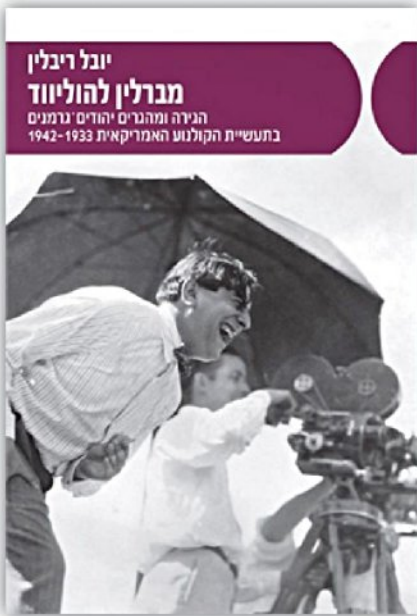
"גוף היצירה ההוליוודי בין שתי מלחמות העולם הוא אוצר הטקסטים היהודי הגדול ביותר שנוצר מחוץ לגבולות ארץ ישראל. איפה יש עוד מקום כזה, או גילדה כזאת, שבהם באופן מובהק בעלי המאה שהם גם בעלי הדעה הם יהודים?"

צילומים: מתוך הסרטים

מתוך "הקבינט של ד"ר קליגרי" (1920)

26.26x32.8	2/3	עמוד 23	ישראל היום! - השבוע	07/02/2025	93048104-9
מאגנט - הוצאת סרטי - 25910					

מתוך "קזבלנקה" (1942)

יובל ריבלין
מברלין להוליווד

הגירה ומהגרים יהודים גרמנים
בתעשיית הקולנוע האמריקאית 1933-1942

עטיפת הספר (הוצאת מאגנט)

"היה משחק כפול שחלק גדול מהקהל ידע בלי שתגיד לו 'זה יהודי, זה לא יהודי', שיש סאבטקסט לרמויות ולי שחקנים ולעלילות. נדירים הם הסרטים שבהם זה נאמר במפורש - סילביה סירני ב'זעם', למשל. חלק מהקהל נהר לסרט כי באיזשהו מקום הוא הבין שהיהודייה מגלמת את הפחדים העמוקים ביותר של הציבור היהודי. הפחדים האלה זכו לייצוג על המסך".

עיר מקלט קולנועית

חשבת על האפשרות שבהוליווד אולי נבהלו ממה שצמחה להם בחצר האחורית, ושי"הקוסם מארץ עוץ" באיזשהו מקום היה מעין סרט אימים לילדים? שהוא התשובה לאימה האמיתית, תשובה למבשפות? "כן, פה אתה יכול לראות את שרשרת ההתפתחות. כשדיסני עושה ב'37' את 'שלגיה ושבעת הגמדים', הסצנה שבה המלכה הופכת למכשפה היא לחלוטין אק" ספרטוניסטית. ב'39', MGM - מטרו גולדוויין מאייר - יוצרים את 'הקוסם מארץ עוץ' כתגובה ל'שלגיה', מעין גרסת לייב אקשן. זה לואי ב. מאייר. סלמאן רושדי אמר שכליל במומבאי הוא ראה את הסרט הזה, על החלום להגר למקום שבו אין בעיות. האם יש מקום שבו אין צרות, טוטו? חייב להיות מקום כזה.

"אני יכול ממש לצטט את זה: ואז דורותי נושאת את עיניה לשמיים, ובקול החרד-פעמי של ג'ודי גרלנדר נושאת את המנון המהגרים כאשר הם - הרצון למצוא ארץ מעבר לקשת בענן. אבל היא מגיעה לשם, ויש שם אימים, יש שם פחדים. ואז הוא (רושדי) שולל מכל וכל את העמדה המוסרנית של 'אין מקום כמו הבית'. הוא אומר: זה איבר זר בסרט. לא יכול להיות שאין מקום כמו הבית' - הרי שכנעתם אותנו לברוח מקנזס!".

אז זאת התשובה לאימה של הסרטים המפחידים שנגמרים, איך לומר, לא טוב...

"חד-משמעית. זה מצחיק. תחשוב, כיום זה סרט שא" פשר להראות לילדים קטנים? יש בסרטים האלה משהו ממש מפחיד, ב'שלגיה' המקורית ו'הקוסם'".

זה סרט שלא התחשק לי בכלל לראות כילה, אבל כבונה כשהיתה לי הזדמנות לראות את 'הקוסם מארץ עוץ' בעותק איכותי בארה"ב - הלבתי.

"היסטר של התקופה ההיא הוא 'קובלנקה'".

זה כבר בעיצומה של מלחמת העולם השנייה. "זה הדבר המדהים. מתי מאשרים את התסריט של האחים אפשטיין? בדצמבר 1941, חמישה ימים אחרי פרל הארבור. כלומר, התסריט כבר נכתב לפני כן".

אישור התסריט זה קץ הברלנות האמריקנית. "קץ הברלנות, בזה עוסק הסרט. ריק הוא בדלן שיושב על הגדה, עד שהוא מבין שגם הוא צריך להתגייס. זה הסרט שמצדיק את המלחמה. כולם בהפקה, חוץ מהמפרי בוגרט, היו מהגרים".

יש ב'קובלנקה' עניין שרוב הדמויות מוברות אני גלית במבטא זה.

"קונרד וידט, שהיגר להוליווד בגלל אשתו - הוא שיחק ב'הקבינט של ד"ר קליגר'! הוא היה הרוצח, המהפנט. ב'קובלנקה' הוא המייצג של האלימות החבויה.

המשך בעמ' 25

צילום: אורן בן חקון

ד"ר יובל ריבלין

לא רואים שם את דמות היהודי. אולי הם הביאו אפילו משהו מהדימוי הקונספירטיבי האימתני של היהודי בעיני הנאצים. "חד-משמעית. לא היה צריך לקרוא להם 'יהודים' - הקהל ידע. כשפול מונג, שאני כותב עליו לא מעט, מגלים קורבן של לינץ', יודעים שהוא יהודי".

זה ברור. אבל כשפיטר לורה מופיע בתפקיד ד"ר גוגול, המנתח הווירטואוזי, בסרט הראשון שלו בהוליווד ("אהבה מטורפת", 1935) - הוא נתפס כפולש מהמזרח.

"כשפיטר לורה בתפקיד גוגול, לא צריך להיכנס לשא" לה אם הוא נימול או לא - חלק גדול מהקהל הבין שהוא אוטסיידר, מאירופה. הדמות הזאת חריגה ומאיימת, והיחס אליו אמביוולנטי. הוא לא מפלצת, הוא דמות שמאבדת את זה, טרגית. אבל חלק גדול מהקהל ידע שלורה הוא במקור לאדיסלב לונשטיין, וידע מאיפה הגיע ובאילו נסיבות הגיע (פיטר לורה התפרסם כרוצח הילדים בסרט "M"; "א.ל.).

"מהו הנושא של 'חלף עם הרוח'? טריטוריה. משפחה של מהגרים. האדמה חשובה יותר מכל דבר. השחקן תומאס מיטשל, אב המשפחה, אומר את זה במבטא אירי. כבר בסצנת הפתיחה הוא מסביר לבתו שהאדמה חשובה יותר מכל דבר, יותר ממני וממך. זאת 'טארה', האחוזה"

ירושלמי, קטמוני, לא באמת עשיתי יותר מדי מסעות חובקי עולם. לכן תמיד ריתק אותי, ונראה לי בלתי אפשרי כמעט, להמציא את עצמי מחדש. שפה, מקום, תרבות. זה לגבי העניין שלי בהגירה באופן כללי. העניין דווקא בתקופה הזאת - ואתה מוזמן לחלוק עלי - נובע מכך שגוף היצירה ההוליוודי בין שתי מלחמות העולם הוא אוצר הטקסטים היהודי הגדול ביותר שנוצר מחוץ לירישראל. איפה יש עוד מקום כזה, או גילדה כזאת, שבהם באופן מובהק בעלי המאה ובעלי הדעה הם יהודים? כמעט כולם - אולי חוץ מדיסני, שכמפיק הוא בטל בשישים.

"יש לנו פה גנוך של טקסטים שמתארים את העולם היהודי באחת מנקודות המפנה הכי חשובות שלו - ההגירה מערבה, המעבר מחברה מסורתית לחברה מודרנית. זה ממש מפתח לחזור לגניזה ההוליוודית. גנוזים שם טקסטים על גבי טקסטים, שכל אחד מהם עבר דרך אישורו של מפיק יהודי ושל תסריטאים יהודים, ולפעמים גם במאים יהודים, ברגע שהיהרות עיצבה את עצמה מחדש. מובן שיש גם גיזורים, כמו בן הכט".

נדמה לי שלא ראיתי התייחסות אליו.

"לא, פה עשיתי דיוקן קולקטיבי. יש פה דמויות מפתח כמו הכט, אבל האחים וורנר יותר ענייניו אותי. ויש עוד דמויות שלא נגענו עד היום במשנה התרבותית שלהן. עוזב שהכט חתם על עצמות - הוא גם חתום על סדרה של טקסטים שברור שנתנו ביטוי לחוויה שלו".

מצד שני, אלה לא רק הידיים של מפיק, תסרייטאי, במאי, אולפן - אלא גם הדמויות. תקן אותי אם אני טועה, אבל אף אחת מהדמויות בסרטי האימים שאתה מתאר לא מוגדרת יהודית. השאלה היא אם

93048105-0	07/02/2025	ישראל היום!	השבוע	עמוד 25	3/3	26.65x32.93
מאגנט - הוצאת ספרי - 25910						

צילומים: מתוך הסרט

מתוך: "הקוסם מארץ עוץ" (1939)

המשך מעמ' 23

הוא נראה ככן תרבות, אבל אם אתה מגרד עם הציפורן יוצא הדבר הרמוני - הוא שטרסר, הקצין הנאצי".

יש שם ליהוק אדיר.

"כולם מהגרים: אינגריד ברגמן, פול היינרייך, קלוד ריינס, כל בית הקפה, הניצבים, גם בתפקידים הקטנים. ישנו הצרפתי שאחראי על הרולטה - הוא השתתף ב'האשליה הגדולה' של רנווא. גם מרסל דליו היה שחקן של רנווא. המלצר השמנמן הוא מהקולנוע האוסטרורי הונגרי. יש שם עיר מקלט. כולם קלועים בכף הקלע, חלקם אפילו עוד לא התאזרחו באמריקה בזמן הצינוריים".

גם נגן הפסנתר, סאם, הוא סוג של מהגר מהתיאטרון אל תעשיית הקולנוע.

"דולי ווילסון. הוא גם היה שחור".

אבל התורן שמחזיק את הכל הוא אמריקני - המרי פרי בוגרט.

"ודווקא מכיוון שראיתי את כל זה, הדמות של בוגרט מרתקת אותי".

פה יש כבר מהגרים שלא מטיילים אימה על הקהל, אלא הם שותפים.

"יש פה תהליך של הלכנה. ברגע שאמריקה נכנסת למלחמה - אנחנו סולידרים עם הזה. הוא לא גורר אותנו למקומות שאנחנו לא רוצים להגיע אליהם. קורט בואה, שמשחק ב'קובלנקה' את הכייס, משחק בקולנוע האקס-פרסיוניסטי. הוא שיחק בסרטים מתחילת שנות ה-30".

רזה, קטן, עם שפם?

"כן. אומרים שהוא המודל לדמות של המנחה ב'קברט'. התפקיד האחרון שלו היה ב'מלאכים בשמי ברלין'. נדרס נתן לו את התפקיד של הומרוס, שיושב בספרייה. החוכמה של כל הדורות. אז 'קובלנקה' הוא סרט המהגרים האולי טימטיבי. שבוע אחרי פרל הארבור כבר אפשר להוציא מהארון את כל מה שאפשר היה לדבר עליו רק ברמיונות".

הוא היה פופולרי בשיצא?

"לא. בפס הייצור ההמוני הוא היה אחד מהרבה סרטים. ובכל זאת, הוא הפך לסרט קאלט. מה זה קאלט לקוראינו: בעבור שנים יושבים בקהל גם צעירים בני 18 עד 30 ומדקלמים את כל השורות - כמו ב'מופע האימים של רוקי'".

"יש לי בראש את התמונה של וודי אלן ב'שחק אותה, סם'. התחלת הסרט: וודי אלן מול המסך ממלמל את השורות, וכל הסרט הוא מבקש לחוות את הריטואל שבו הוא יוכל להגיד את המשפטים האלה בחיים, במציאות. זו באמת האלכימיה הלא מובנת. 'הקוסם מארץ עוץ' היה... לא הייתי אומר 'כישלון', אבל הצלחה מתונה מאוד. הוא קיבל מעמד של קאלט בשנות ה-50 כשהוקרן בטלוויזיה. כנ"ל 'קובלנקה'. תמיד מצינינים שלושה סרטים גדולים מהוליווד של אותה תקופה: 'חלף עם הרוח' ושני אלה. לפי רעתי, 'חלף עם הרוח' התיישן הכי גרוע".

יש שם את וויאן לי שיוודת במדרגות אוהות ברזי בה, ונדמה לי שהיא יורה ביאנקי שמתקדם לעברה. זה מוטיב שקיבל הרבה כוח עם השנים.

"היא מגינה על הבית. מהו הנושא של 'חלף עם הרוח'? טריטוריה. משפחה של מהגרים. בתחילת הסרט אביה, השחקן תומאס מיטשל, מסביר לה שהארמה חשובה יותר מכל דבר. הוא אומר את זה במבטא אירי".

הוא אומר את זה גם לשמעון פרס?

"כבר בסצנת הפתיחה הוא מסביר לה שיש דברים שהם חשובים יותר ממני וממך - וזאת טארה, האחווה. הארמה היא טארה. אגב, לסלי הווארד שמככב בסרט - המפרי בוגרט קרא לבת שלו על שמו, לסלי, כי הוא זה שהכריח את האולפן לתת לבוגרט את התפקיד הראשון שלו כדמות מורכבת ב'היער המאובן'. הווארד התעקש שמי שגילם את הדמות הזאת על הבמה יגלם אותה גם בסרט. לראשונה אנחנו מקבלים הצעה לדמות המורכבת של בוגרט, ולא לאיזה נבל בפרוטה. הבן שלו עשה עכשיו סרט על איך היה לגדול במשפחת בוגרט. בוגרט-פרס. זה בהקשר להערה על פרס - בת זוגו של בוגרט היתה פרסקי (לורן באקול)".

קורליאונה פינת צועני

יש טענה שכל הו'אנר האמריקני של הפילם נואר נולד בקולנוע הגרמני הוויימארי, ומלבד פריץ לאנג גם בילי וויילדר מוכיח את הכיוון. קשה לגשר בין

אבל נתנו טאץ' של תחכום ושברו טאבואים: התמכרות לסמים, שבירת מיתוסים של אהבה והתעשרות, או העלאת שאלות גזע לחזית ההפקה הקולנועית ("חיקוי לחיים" של סירק, 1959). בין שני הגדולים, וויילדר ולוביטש - ריבלין מעדיף את לוביטש. "ג'ק למון מאפיין את הסרטים של וויילדר, ובשבילי הוא קצת עולה על גדותיו", הוא פוסק. "הבמאים האירוי פאים לא התקרבו להמפרי בוגרט, לא לקרי גרנט ולא לג'ון וויין - זאת תמיד בעיניי השלישייה של הקולנוע האמריקני. וויילדר לא הסתדר עם בוגרט ב'סברניה'. ליהודי האירופאי הזה היה מאוד קשה עם בוגרט, ולבוגרט היה קשה איתו".

מי שהיה אנטי-זונה לאותם במאים מהגרים יהודים היה הבמאי פרנק קפרה, שסרטיו עיצבו את האמריקני קניות ואולי אף הגדרו אותה: "זה קרה לילה אחד", "מר סמית הולך לוושינגטון" ו"אלו חיים נפלאים". תמיד עם הכוכבים הכי גדולים - קלארק גיבל, ג'מי סטיוארט וגרי קופר. "ומי שירוץ לגנוב לו את הפסלון (האוסקר) יהיה הארי כהן, מנהל קולומביה. הארי כהן לא נתן לו ליהנות מפירות ההצלחה שלו. בתודעה שלו, קפרה היה שכיר שלו", אומר ריבלין. לדעת ריבלין, הסרט האמריקני הגדול ביותר גם הוא עוסק במהגרים - "הסנדק" (על שני חלקיו הראשונים, 1972 ו-1974). "הסצנה שבה ויטו (אל פצ'ינו) מחזיק את ידו של אביו, דון קורליאונה (מרלון ברנדו), ואומר 'אל תדאג, אבא, אני פה', וברנדו דומע. הסצנה הזאת... היא לא טלטלה אותי אף פעם כמו שהיא טלטלה אותי עכשיו, כשראיתי את הסרט שוב עם התלמידים שלי. בתור ילדים צרכנו המון קולנוע ישראלי, אבל מה ראינו? 'משפחת צנעני', 'חכם גמליאל'. אבל אחת מהטרגדיות של הקולנוע הישראלי - ואולי אבי נשר מאתגר את המושגים של גבוה ונמוך - היא ההבחנה בין ההפגרים לבין הדוידוונים".

לאבי נשר, משער ריבלין, היתה בעיה של הגירה בחזרה לארץ מהגולה האמריקנית הרוויה. בסוף ריי בלין מגלה שהיתה לו בעיה של הסך קולנועי חריף. בישיבה התיכונת שבה למד היה איסור הקרנת סרטי טים. "הסרטים היחידים שאפשרו לנו לראות היו סרטי מלחמה", הוא מספר. "הסרט היחיד שחרג מהשליטה של האידיאולוגים האחראיים היה 'צייד הצבאים', כי הם לא ידעו מה הם מכניסים אלינו דרך החלון".

קומדיות כמו "חמים וטעים" (1959), עם מרילין מור נרו, לבין סרט פשע אפל בכל המובנים כמו "ביטוח חיים כפול" (1944), שנעשה כ-15 שנה לפניו, או סרט ציני לחלוטין כמו "אייס אין דה הול" ("הקרנבל הגדול", 1951) בכיכובו של קירק דאגלס: כתב של עיתון סנסציות משכנע את כוחות החילוץ שבאים להציל לכורים לבצע את המשימה בדרך הארוכה, כדי שהסקופ שלו יקבל תוחלת חיים מתמשכת. עוד כותרות ועוד כותרות, ולעזאזל הלכודים. "אני אוהב יותר את (ארנסט) לוביטש", אומר ריבלין. "אתה זוכר איזו כתובת היתה רשומה בגדול במשרד של בילי וויילדר? 'איך לוביטש היה עושה את זה?'".

הגל הזה של הבמאים, שכלל גם את אוטו פרמינגר ואת דאגלס סירק, העניק לקולנוע האמריקני זוויות הרבה יותר מעניינות מבמאי סרטי האימים של שנות ה-30. הם התעסקו בחומרים ריאליסטיים אמריקניים,

"סלמאן רושדי סיפר שכלד במומבאי הוא ראה את 'הקוסם מארץ עוץ', ושם נולד החלום להגר למקום שבו אין בעיות. הוא שולל מכל וכל את העמדה המוסרנית של 'אין כמו בבית' - לברוח מקנזס!"

פיטר לורה כד"ר גוגול ב"אהבה משוגעת" (1935)